

Cartes i documents

Pompeu Fabra per Agustí Esclasans

ENRIC GALLÉN *Universitat Pompeu Fabra*

Per a l'Elisenda, filòloga de guàrdia de la família

Fabra fa setanta anys

Amb motiu del setantè aniversari de Pompeu Fabra, el 20 de febrer de 1938, a la Conselleria de Cultura i a la Universitat Autònoma de Barcelona li van ser retuts sengles actes d'homenatge, que es van dur a terme amb una notable sobrietat.¹ A la Conselleria van participar-hi el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys, i els consellers del seu govern; Jesús Hernández, ministre d'Instrucció Pública del govern republicà espanyol; membres del Patronat de la Universitat Autònoma, que Fabra presidia, de l'Institut d'Estudis Catalans, de la Institució de les Lletres Catalanes, del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), de la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FENEC) i una representació d'intel·lectuals i escriptors catalans. A la Universitat hi van ser presents el rector Pere Bosch Gimpera; Joaquim Xirau i Lluís Pericot, degà i secretari respectivament de la Facultat de Filosofia i Lletres, i els professors Carles Riba, Jordi Rubió, Joaquim Balcells, Àngel Valbuena, Pere Bohigas, Marçal Olivari, Ramon d'Alòs, Joan Coromines, Ramon Aramon i Serra, així com Gaietà Huguet, en representació dels escriptors valencians, entre altres persones.² En l'acte universitari s'hauria volgut fer-li l'ofrena

NOTA. Aquest treball s'inscriu dins les activitats del grup de recerca TRILCAT (2017 SGR 224), reconegut per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris de Recerca de la Generalitat de Catalunya.

1. J. MIRACLE, *Pompeu Fabra*, Barcelona: Editora Delos-Aymà, 1968, p. 569-570. Domènec Guansé comenta que l'homenatge es va organitzar al Seminari Romànic de la Universitat i va ser «de proporcions modestes» (D. GUANSÉ, *Pompeu Fabra*, Barcelona: Alcides («Biografies Populars» 14), 1964, p. 71.

2. Vegeu «Una vida fecunda. Homenatge al mestre Pompeu Fabra», *La Publicitat*, 22-2-1938, p. 4. «Homenaje al maestro Pompeyo Fabra», *La Vanguardia*, 24-2-1938, p. 6; X. BENGUEREL, «Meridians. Els

d'una *Miscel·lània*, organitzada principalment per Joan Coromines, deixeble de Fabra, que «exposà els treballs fets de cara a aquella *Miscel·lània*, de la qual el Mestre no pogué sinó veure alguna prova d'impremta. Els autors que hi havien col·laborat estaven en una llista que llegí Ramon Aramon i Serra».³ La qüestió és que la *Miscel·lània Fabra*, a causa del delicat context històric, va haver d'ajornar la seva publicació⁴ fins a la celebració del setanta-cinquè aniversari del Mestre.⁵ Gairebé paral·lelament als esmentats homenatges, en la reunió del Consell de ministres del 25 de març de 1938 el govern espanyol va prendre l'acord de prorrogar indefinidament la jubilació de Pompeu Fabra «en atención a los méritos y cualidades que concurren en dicha persona».⁶

setanta anys de Pompeu Fabra. Anècdota. El nostre homenatge», *Meridià*, 25-2-1938, p. 3. Josep Miracle va demanar també que li fos atorgada la Medalla de la Ciutat; vegeu: J. VIVES I BORRELL, «Perseverances exemplars. És demanada a Pompeu Fabra la Medalla de la Ciutat», *La Humanitat*, 20-2-1938, p. 4; M. SEGARRA, *Pompeu Fabra*, Barcelona: Editorial Empúries, 1998, p. 234-237. En aquest context, paga la pena transcriure l'opinió de J. M. López Picó en el seu dietari: «22 febrer. Els elements universitaris commemoren els setanta anys de Pompeu Fabra. Cal encoratjar tot el que fomenti la reverencialitat entre nosaltres. Però no m'explico com en Fabra mateix amb els reiterats homenatges que li han fet no ha associat mai al seu nom (i ha volgut que tots l'associéssim) el del seu notable col·laborador Emili Guanyavents, amb el qual les nostres lletres estan en deute», J. M. LÓPEZ PICÓ, *Dietari (1929-1959)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Textos i Estudis de Cultura Catalana» 70), 1999, p. 121. Guanyavents era el cap de l'Oficina de Correcció d'Estil de l'Institut d'Estudis Catalans.

3. Vegeu MIRACLE, *Pompeu Fabra*, p. 570. Sobre la qüestió del finançament de la *Miscel·lània*, vegeu la correspondència específica de Joan Coromines amb Francesc Cambó, Rafael Patxot i Ferran Fontana, dins J. FERRER; J. PUJADAS (ed.), *Epistolari Joan Coromines & Francesc Cambó. La gènesi de la «Miscel·lània Fabra»*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes - Fundació Pere Coromines, 2008, p. 17-146. Vegeu també en aquest mateix volum la correspondència entre Joan Coromines i Pompeu Fabra, p. 147-186. És bo recordar que la idea de publicar un volum d'homenatge comptava amb un precedent del 1928, quan Fabra va fer seixanta anys. Segons Lluís Marquet, «hom havia pensat oferir-li un àlbum que fos un recull d'escrits i treballs diversos. Però aquest projecte, que havia de dur a terme Josep M. de Casacuberta, no arribà a fer-se realitat. Deu anys després, en reprendre la idea de dedicar-li un volum com a homenatge, Joan Coromines, juntament amb Josep M. de Casacuberta i Ramon Aramon i Serra, foren les persones designades per a tirar-lo endavant. S'establiren els contactes amb una sèrie de filòlegs i es feren les gestions oportunes perquè la Universitat Autònoma acollís l'edició del llibre dins les seves publicacions, cosa que acceptà. Durant el 1937 foren encarregats als diferents especialistes els treballs que havien de formar part del recull, alhora que es procurà aprofitar els que s'havien redactat el 1928 i que havien restat inèdits. Un cop aplegats la majoria dels treballs, el 1938 se'n començà la impressió i s'obtingueren les proves que havien de ser revisades. Però, malauradament les circumstàncies polítiques del moment no permeteren, per molt poc temps i a causa dels esdeveniments que precipitaren el final de la guerra, la publicació de l'obra», L. MARQUET, «Pròleg», dins J. FERRER; J. PUJADAS (ed.), *Epistolari Joan Coromines & Francesc Cambó*, p. 8. Vegeu *infra* nota 31.

4. «Vaig adreçar-me, doncs, només a filòlegs professionals o a universitaris preparats per a fer un estudi sobre un tema determinat no estudiat fins ara, i així, a desgrat de les dificultats de la guerra, va resultar-ne un recull de vint articles, de quatre-centes pàgines en octau, que sempre més ha d'ésser una obra bàsica de la Filologia catalana. La Universitat va pagar l'edició i en Fabra n'estava molt il·lusionat. L'obra estava tota en proves, la major part compaginades, i hauria sortit pel febrer de 1939, però l'evacuació de Barcelona va venir un mes massa aviat. He trigat molt a poder recuperar els originals i després ha passat més temps per reunir els diners necessaris», carta del 15 de setembre de 1942 de Joan Coromines a Ferran Fontana, dins J. FERRER; J. PUJADAS (ed.), *Epistolari Joan Coromines & Francesc Cambó*, p. 140.

5. DDAA, *Miscel·lània Fabra: recull de treballs de lingüística catalana i romànica: dedicats a Pompeu Fabra pels seus amics i deixebles amb motiu del 75è aniversari de la seva naixença*, Buenos Aires: Imprenta y Casa Editora Coni, 1943. Consta, però, que es va acabar d'imprimir el 29 de febrer de 1944.

6. «El Gobierno reunido ayer en consejo tomó numerosos acuerdos», *La Vanguardia*, 26-3-1938, p. 1.

La Institució del Teatre i la sessió d'homenatge a Pompeu Fabra

L'estiu de 1938, en un crític moment de la situació política i bèl·lica que patia Catalunya, Joan Alavedra, director de la Institució del Teatre, va voler oferir una imatge de normalització de l'activitat acadèmica i cultural del centre,⁷ i va decidir organitzar una sessió d'homenatge a Fabra amb motiu d'una nova impressió de la traducció d'*Espectres*, que Fabra i Joaquim Casas-Carbó havien publicat per primer cop el 1893.⁸ L'11 d'agost, Alavedra es va adreçar a les persones encarregades de fer els discursos de l'acte: Antoni Rovira i Virgili, que ho faria «sobre la significació i ulterior transcendència política del grup de *L'Avenç*»; Carles Riba, que tractaria de «la tasca de Fabra per a l'ordenació ortogràfica i la depuració de l'idioma», i Agustí Esclasans, que versaria «sobre el treball de Fabra com a traductor d'Ibsen i Maeterlinck». Alavedra va escriure també a Emili Guanyavents, «admirat mestre», perquè hi participés en representació d'homes de *L'Avenç* com Jaume Massó i Torrents, Joaquim Casas-Carbó o Pere Coromines, als quals no es va atrevir, però, «a demanar l'esforç d'una cooperació personal», perquè «avui deuen sentir la fadiga d'una llarga vida de treball intens i meritori, que és la noble executòria de cada un d'ells».⁹ Tot recordant que, amb motiu de l'homenatge als editors del volum cent de la «Biblioteca Popular de L'Avenç», Guanyavents hi havia publicat una poesia que «va constituir la nota més delicada i més sentida», Alavedra li va demanar ara «uns versos dedicats a Fabra», que Enric Giménez, director i professor de Declamació de la Institució, hauria de llegir en l'acte d'homenatge. Inicialment s'havia previst també la participació de Fabra en la sessió, però va declinar-ne la invitació.¹⁰

L'acte, acordat en la reunió del 18 d'agost del claustre de professors de la Institució,¹¹ formava part d'una sèrie de sessions acadèmiques que el centre va programar

7. Vegeu G.-J. GRAELLS, *L'Institut del Teatre. 1913-1988. Història gràfica*, Barcelona: Diputació de Barcelona - Institut del Teatre, 1990, p. 67 i 77; F. FOGUET I BOREU: «La Institució del Teatre durant la guerra i la revolució (1936-1939)», *Revista de Catalunya*, núm. 199, octubre 2004, p. 7-56 (35-47, especialment). Vull agrair als estimats col·legues Graells i Foguet la informació que m'han facilitat sobre les activitats de la Institució durant l'últim any de guerra.

8. *Espectres* es va publicar per primer cop a la revista *L'Avenç*, números 20-21 (31 d'octubre i 15 de novembre), 22 (30 de novembre) i 23-24 (15 i 31 de desembre). Per a Mila Segarra, l'edició de 1938 no és sinó «una reimpressió de l'edició de 1924, i que, per tant, no fa cap aportació al coneixement del model lingüístic català». M. SEGARRA, «El model, o models, de llengua d'*Espectres*», dins P. FABRA, *Obres Completes*, J. Mir; J. Solà (dir.), vol. 6, *Gramàtiques de 1919/1933, 1956, 1946. Traduccions de teatre*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 1193.

9. Arxiu Administratiu Històric (AAH) del MAE (Museu de les Arts Escèniques) de l'Institut del Teatre de Barcelona. 91. 9. Sessió d'homenatge a Fabra, 1938.

10. «No volem coaccionar-vos més fent-vos parlar a l'acte d'homenatge que us preparam. Sense que haguem quedat convençuts per les vostres raons, les acceptem respectuosament, perquè el menys que podem fer és complaure-us en els vostres desitjos. Per tant hem conjuminat un altre programa que no baixarà gens de to i categoria i ens creiem que serà digne de vós, sense que vós hi tingueu la participació que de primer us havíem assenyalat. Ja ens veurem i us ho explicaré.» Ibidem [=carta d'Alavedra a Fabra, annex núm. 1].

11. A banda de la d'*Espectres*, es va acordar emprendre també l'edició de les publicacions següents:

per a l'últim trimestre d'aquell any.¹² La dedicada a Fabra, concretament, es va proposar per al 27 d'octubre;¹³ finalment, però, es va substituir per la del 24 de novembre,¹⁴ a les cinc de la tarda. Per a la sessió es comptava amb la intervenció del conseller Pi i Sunyer i els tres oradors previstos,¹⁵ però no es contemplava, pel que sembla, la col·laboració de Guanyavents. Tanmateix l'acte del 24 de novembre s'hauria de dur a terme sense la presentació de la nova edició de la traducció d'*Espectres*, perquè encara no estava a punt per fer-se pública.¹⁶

El 8 de novembre, Alavedra va enviar una carta a Riba, Esclasans i Rovira i Virgili, en què els recordava el dia i l'hora de la sessió, i els demanava que «ens tramecéssiu tot seguit el tema de la vostra participació a l'acte per tal de posar-lo a la invitació».¹⁷ De fet, amb anterioritat a aquesta data, un mes abans, Esclasans ja havia enviat el seu «assaig» a l'«amic» Joan Alavedra:

Nocions d'indumentària, de Lluís Labarta; *L'art del comediant*, de B. C. Coquelin; *Els Pirineus*, de Víctor Balaguer; *Tristany i Isolda*, de Wagner, en format de drama; una selecció d'obres de Josep Robrenyo; *L'home del destí*, de George Bernard Shaw; una *Història dels vint-i-cinc anys de la Institució*, i l'*Anuari 1937-38*. Vegeu AAH. A-91. 5. Instituto del Teatro. Actuación 1938. Dels títols esmentats, en els últims mesos de la guerra es van depositar a la Biblioteca Nacional de Catalunya les galerades dels llibres de B. C. Coquelin i d'Ibsen, cadascun amb dos jocs de galerades —(amb esmenes manuscrites) i «ja corregides», respectivament. El llibre de Coquelin havia de constituir el número 18 de la col·lecció «Estudis», i el d'Ibsen, l'11 de la col·lecció «Biblioteca teatral». A més d'aquests dos títols es van depositar també les galerades d'*Estudis de perspectiva sobre l'angle mestre de l'escenografia*, de Josep Mestres Cabanes, amb esmenes autògrafes i notes per a la impressió, i *Escrits*, de Francesc Soler i Rovirosa, amb un doble joc de galerades —(amb esmenes manuscrites) i «ja corregides», respectivament.

12. El 13 d'octubre Joaquim Pena va fer una conferència sobre Alfons Par, que havia estat afusellat el 26 d'agost de 1936 a la carretera de la Rabassada, i es va inaugurar una exposició sobre les obres relacionades amb Shakespeare que Par havia reunit i havia ofrenat a la institució. Vegeu M. S. RIBES AMORÓS, «Alfons Par, l'home i el seu context», *Llengua & Literatura*, núm. 15, 2004, p. 167-210. Josep Farran i Mayoral va fer una altra conferència sobre Emili Vilanova el 3 de novembre; el 14 de novembre es va fer un concert de cambra amb un quartet de corda. Finalment, el 29 de desembre es va realitzar l'últim acte públic de la Institució, abans de l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes, centrat en un homenatge a Enric Borràs. L'endemà, 30 de desembre, Borràs, amb Joan Alavedra, Enric Giménez i Pere Bohigà i Tarragó van depositar un ram de flors a l'estàtua de Manelic a Montjuïc. Vegeu *supra*, nota 7.

13. Segons la proposta que es va fer en la reunió de claustre del 2 de setembre; vegeu AAH. A91-5. Instituto del Teatro. Actuación. 1938.

14. Segons la reunió del claustre de professors del 4 de novembre. En l'endemig, Joan Alavedra va visitar el conseller de Cultura Carles Pi i Sunyer, per comunicar-li la data, i confirmar la seva col·laboració amb una intervenció sobre «Fabra a Catalunya».

15. S'ha conservat la resposta del 17 d'agost d'Agustí Esclasans, i la carta d'acceptació de la invitació que Antoni Rovira i Virgili va enviar a Alavedra el 28 d'agost. Tanmateix no he pogut localitzar ni la possible resposta de Carles Riba ni la d'Emili Guanyavents. Vegeu Annexos.

16. «Ara el que cal és un petit esforç de part vostra, que suposo que no ens negareu. Després d'haver transgít nosaltres, espero que vós ens correspondreu accedint al prec nostre. Es tracta de tenir ben aviat l'exemplar d'*Espectres* amb les vostres correccions. Això ens corre molta pressa. Penseu amb les dificultats en què avui es troben les impremtes, i que disposem de molt poc temps per a fer l'edició d'homenatge que preparem.» És la còpia de la carta sense datar que Alavedra va enviar a Fabra. AAH 91. 9. Sessió d'homenatge a Fabra, 1938. Vegeu Annexos. A la Biblioteca Nacional de Catalunya es conserven amb altres publicacions de la Institució del Teatre dos jocs de compaginades de la traducció. Vegeu Ms. 4829/1 i 4829/2.

17. Vegeu *supra*, nota 13.

Us adjunto el meu assaig sobre Pompeu Fabra, que m'encarregàreu per a ésser llegit en l'acte d'homenatge que li retrà la vostra «Institució del Teatre». Celebraria que us agradés.

Han sortit 30 quartilles. Llegit, durarà uns 25 minuts.

Com que no en tinc còpia (és l'original escrit directament) us prego que el llegiu i el guardeu. Ja me'l tornareu quan ens veurem, el mateix dia de l'homenatge, abans de l'acte.

Maneu i disposeu sempre del vostre afm.¹⁸

Si bé no es disposa de la documentació expressa que permetria explicar els motius reals de la cancel·lació de la sessió d'homenatge a Fabra per part de la Institució del Teatre, es poden aportar unes quantes dades sobre la situació que es vivia a Catalunya i, concretament, a Barcelona el mes de novembre de 1938, a les acaballes de la guerra, que ajuden a comprendre la dificultat del moment històric. Just abans de començar el mes ja s'havia produït el comiat oficial de les Brigades Internacionals a Barcelona, el 28 d'octubre, i en les primeres setmanes de novembre es va produir el desenllaç de la batalla de l'Ebre amb la victòria de l'exèrcit insurrecte i el repliegament de les forces republicanes. En aquest marc, es poden anotar una sèrie de fets. En primer lloc, en l'agenda dels actes del dia 24 de novembre (assemblees, conferències, reunions), consultada a *La Vanguardia* i *La Publicitat*, no hi apareix referència a cap mena d'acte, sessió o homenatge a Fabra a la Institució del Teatre. No he localitzat tampoc cap mostra d'invitació impresa oficial a l'acte. En segon lloc, un dels tres oradors no era a Barcelona aquell dia. Hi era Esclasons, Rovira havia arribat del viatge a l'URSS el mateix 24,¹⁹ Riba, en canvi, era fora; havia estat convidat a una reunió internacional del PEN Club a Anglaterra. Com és sabut, Riba va fer conferències a Cambridge i Oxford i va visitar Stratford-on-Avon, i va estar uns dies també a París abans del seu retorn a Barcelona a primers de desembre.²⁰ En tercer

18. Vegeu AAH. A 20-11. «Pompeu Fabra per Agustí Esclasons».

19. Rovira i Virgili, que era vicepresident del Parlament de Catalunya, tornava d'un viatge oficial a l'URSS, iniciat el 24 d'octubre. L'endemà del seu retorn, el 25 de novembre, va publicar «Un viatge a la URSS, 1938. Sortida de Catalunya», a la primera plana de *La Humanitat*, el primer article d'una sèrie sobre el seu viatge. Vegeu: A. ROVIRA I VIRGILI: *Viatge a la URSS*, Barcelona: Edicions 62 («Antologia Catalana» 43), 1968; A. BLADÉ I DESUMVILA, *Antoni Rovira i Virgili i el seu temps*, Barcelona: Fundació Salvador Casajuana, Editorial Dalmau, 1984, p. 401-404; J. M. ROIG I ROSICH, *La guerra que han provocat. Selecció d'articles sobre la guerra civil espanyola*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Abat Oliba» 195), 1998, p. 87; vegeu també l'article sobre la visió de Rovira i Virgili de Fabra: X. FERRÉ I TRILL, «"El Gramàtic Idealista": Pompeu Fabra vist per Antoni Rovira i Virgili», *Revista de Catalunya*, núm. 137, febrer 1999, p. 3-9. Agraïxo a l'amic Xavier Ferré i Trill la documentació que m'ha facilitat sobre la figura d'Antoni Rovira i Virgili.

20. C.-J. GUARDIOLA (ed.), *Cartes de Carles Riba I: 1910-1938. Els orígens*, Barcelona: La Magrana, 1990. Riba havia estat a París entre el 7 i 9 de novembre; uns dies després ja era a Anglaterra, i el 30 de novembre tornava a ser París. El 4 de desembre ja era a Catalunya. Vegeu especialment les cartes adreçades a Pierre Rouquette ([París] 7 de novembre; Londres, 12 de novembre; [París], 30 de novembre, París,

lloc, la complexa situació política i social que es vivia va afectar greument el funcionament de la vida acadèmica: el 15 de novembre es va desmantellar la universitat i el Patronat que presidia Fabra. Aquest, amb tot, va continuar fent-hi classe fins al 20 de gener.²¹ En quart lloc, els atacs de l'aviació italiana van tornar a fer acte de presència en la vida barcelonina al llarg de tot el mes i, especialment, els dies 23, 24, 25 i 26. Concretament, el dia 23 vuit trimotors *Savoia 79* van causar un total de quaranta-quatre morts i noranta ferits, segons els primers comunicats de guerra.²² La suma de circumstàncies assenyalades posa de manifest que la sessió o acte d'homenatge a Fabra a la Institució del Teatre no es va realitzar, si bé n'ignorem les raons concretes.

Agustí Esclasans homenatja Pompeu Fabra

Esclasans en temps de guerra i rereguarda

Agustí Esclasans²³ va treballar durant l'etapa republicana a l'alcaldia de Barcelona: va ser secretari de premsa de l'alcalde Jaume Aiguadé Miró (1931-1933) i ho va ser també de la Secretaria Particular dels alcaldes posteriors, comptant-hi les batllies de Carles Pi i Sunyer (1936-1937) i Hilari Salvadó (1937-1939). En els anys republicans, Esclasans va arribar a publicar un total de vint-i-cinc obres, entre les quals cal destacar els volums relacionats amb el seu sistema ritmològic, que va iniciar amb *Primer llibre del Sistema* (1932) i *Segon llibre del Sistema* (1934), o *Capitel·lo* (1934), una tragèdia en vers.²⁴

3 de desembre), p. 502-505 i 512, i l'adreçada a Joan Vinyoli (Cambridge, 16 de novembre), p. 506-508. Sobre la relació de Riba amb Fabra, vegeu J. MURGADES, «No fets per a un destí bestial: Fabra i Riba», dins *Escrits sobre Fabra*, Lleida: Pagès Editors («Argent viu» 143), 2018, p. 179-224.

21. Vegeu J. MANENT, *Pompeu Fabra a l'exili. 1939-1948*, Barcelona: Proa, 2005, p. 22.

22. «Comunicats de guerra», *La Publicitat*, 25-11-1938, p. 1. Vegeu el testimoni de Ferran Soldevila en el seu dietari: «B., 23 novembre. No he fet sinó arribar a la Biblioteca i ha sonat l'alarma. Tothom se n'anava cap al bar. Ara hi baixa tothom. Allí. Malgrat que no és refugi, es té la sensació de relativa seguretat i el soroll de les converses atenua el soroll de les explosions. A l'hora habitual, malgrat que l'alarma continuava, he fet classe. A mitja explicació ha sonat la sirena de *desalarma*. Mentre sonava el seu bruel, ha calgut guardar silenci. Era el senyal d'acabament; i així i tot, jo veia en les cares d'algunes noies com aquell les estremia interiorment. Feia poca estona que havíem sortit de classe, quan hi ha hagut una altra alarma. Al bar algunes noies comentaven la impressió que el senyal ha fet damunt d'en Joaquim Xirau. Era a classe, i al primer so del bruel, s'ha aixecat, ha agafat el barret, i tot vermell, sense dir res, ha sortit precipitadament. La gent és impecable amb els qui no se saben dominar. A la tarda, primera classe de lectures i comentaris al Seminari d'Història. Pot resultar força interessant i no m'ha fatigat gaire (lectura, comentaris, en gran part a càrrec dels deixebles). I hauria volgut anar a dormir a la Bonanova. Però hauria hagut d'anar-hi a peu. I aquí estic, amb la perspectiva d'una nit moguda. Ja hi ha hagut un bombardeig cap allà a les set. Ara el moment crucial serà cap allà a les onze. Es veu que sopen a les nou, es preparen i vénen», F. SOLDEVILA, *Al llarg de la meua vida I. 1925-1939*, Barcelona: Edicions 62, p. 519-520. Vegeu també J. VILLARROYA I FONT, *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

23. Vegeu el retrat d'A. MANENT: «Agustí Esclasans, un escriptor sense reialme», *Semblances contra l'oblit*, Barcelona: Edicions Destino, 1999, p. 77-88.

24. Sobre Esclasans i el seu sistema, vegeu M. SUBIRÀS I PUGIBET, «Sobre Agustí Esclasans», *Revista de Catalunya*, núm. 160, març 2001, p. 30-42; «El sistema d'Agustí Esclasans a *La Revista*», *Revista de Catalunya*, núm. 171, març 2002, p. 83-94.

El 1936 va guanyar el Premi Joan Maragall d'assaig amb *La ciutat de Barcelona en l'obra de Jacint Verdaguer*,²⁵ que es va publicar un any més tard alhora que apareixien el llibre catorzè dels *Ritmes* i el cinquè de les *Odes*:

L'amic Janés, gran editor, en homenatge d'agraïment per haver-li reproduït en un llibre anterior, com a pròleg, el seu intel·ligent assaig sobre *El poeta dels «Ritmes»*, va editar-me, en un petit volum exquisit, el dotzè, vint-i-cinc dels meus millors *Ritmes* d'aquella època. L'obra era dedicada al senyor Lluís Grau i Balaguer, un dels mecenes benemèrits que m'havien fet de Cirineu en el meu llarg calvari econòmic.²⁶

El 1938, Esclasans va donar a conèixer una selecció de la poesia de Stéphane Mallarmé i de la d'Edgar Allan Poe,²⁷ que es van publicar a la col·lecció «Oreig de la Rosa dels Vents» de les Edicions de la Rosa dels Vents, que dirigia el seu amic Josep Janés i Olivé, així com un pròleg (i probablement la traducció) de *Pensaments*, de Leopardi.²⁸ Va publicar també *50 sonets espirituals*, els llibres VI i VII d'*Odes*, i els volums XIV i XV, que era el darrer, dels *Ritmes*.²⁹

25. Sobre aquesta obra, vegeu A. ESCLASANS, *La meua vida (1920-1945)*, Barcelona: Editorial Selecta («Biblioteca Selecta» 22), 1957, p. 147-151; M. S. SALARICH TORRENTS, «La ciutat de Vic i els seus homes en l'obra d'Agustí Esclasans», *Ausa*, núm. 81, 1975, p. 27-31. El llibre constitueix, com diu Salarich, «un estudi analític de tota la producció verdagueriana», mentre que *Jacinto Verdaguer (un siglo de Barcelona)*, que va publicar el 1944, és «un estudi biogràfic complet», p. 29. Maria Campillo ha destacat les reticències d'Esclasans amb el grup de Sabadell amb relació a les característiques formals de l'edició de l'obra el 1937 (M. CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Textos i Estudis de Cultura Catalana» 35), 1994, p. 75). Vegeu la versió d'Esclasans: «Jo demanava que se'n fes una edició popular de dos mil exemplars, convençut com estava que se'n vendrien de mil a mil cinc-cents. I desitjava, també, que se'n fessin, almenys, vint-i-cinc o trenta exemplars numerats en paper de fil i cinc en paper Japó. Debades. Se'n feren “vuit-cents” en edició discreta però una mica pobra, sense justificació de tiratge i sense cap exemplar de luxe. Fou escollit el preu de vuit pessetes, quan la gent hauria pagat deu o quinze pessetes l'exemplar. I passà el que havia de passar: que a les sis de la tarda del dia de Sant Jordi, Festa del Llibre, tots els llibrers de Barcelona telefonaven demanant exemplars del llibre de l'Esclasans, i se'ls havia de respondre que... “estava totalment exhaurit”. [...] La tabolleria, o la mala intenció, dels noiets sabadellencs, humoristes xirois, que dirigien l'Agrupació d'Escriptors Catalans en aquells dies, féu semifracassar una edició d'una obra premiada, i esperada pel públic, que, com jo calculava molt exactament, podia haver fornit una venda de mil cinc-cents exemplars el Dia del Llibre, i deixar-ne cinc-cents en magatzem, que s'haurien anat venent de mica en mica. Certs maquiavelismes de la nostra genteta “humorística” fan fàstic», ESCLASANS, *La meua vida (1920-1945)*, p. 149.

26. *Ibidem*, p. 151.

27. Vegeu: R. PINYOL I TORRENTS, «Sobre la recepció d'Edgar Allan Poe en terres catalanes», *Serra d'Or*, núm. 589, gener 2009, p. 32-34. Pel que fa a la traducció de l'obra de Baudelaire, vegeu V. ÉVRAD, «Traductions et traducteurs des *Petits poèmes en prose* de Baudelaire en Espagne: du modernismo à la Edad de Plata», <<https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01541874>> [consultat el 27-5-2018].

28. Vegeu G. GAVAGNIN, «Traducció i reescriptura. A propòsit de les traduccions d'Esclasans de poesia italiana», *Els Marges*, núm. 83, tardor 2007, p. 61-76.

29. Vegeu J. LEONART, «Les Lletres. Vint-i-cinc anys del sistema. A. Esclasans», *La Humanitat*, 22-2-1938, p. 4. A propòsit de l'edició de l'últim volum de *Ritmes*, en l'apartat «Lletres i Arts» de *La Publicitat* es podia llegir: «El dimarts vinent, darrer dia del termini d'admissió per al “premi Joaquim Folguera

Certament, Esclasans va rebre «amb molt de gust» l'encàrrec d'Alavedra i es va proposar fer «un estudi de les versions d'Ibsen i Maeterlinck per Mestre Fabra, tal com desitgeu, i les estudiaré en relació amb l'ambient literari del fi de segle. Farà bonic».³⁰ Per a Esclasans, Fabra era el «filòleg nacional», el «Mestre», en una paraula.³¹ El seu «assaig» girava entorn a la traducció del teatre d'Ibsen i Maeterlinck. No creia, d'altra banda, que Fabra hagués arribat a traduir ni *Les fleurs du mal*, de Baudelaire, ni tampoc «Ulalume», de Poe. En aquest cas, anotava que la «versió juvençana» que Fabra hauria pogut realitzar «sembla fou destruïda o perduda».³² Una part important de la seva exposició es basa en l'anàlisi del grup de *L'Avenç* i el conjunt de les seves activitats i manifestacions, perquè «sense la seva actuació revolucionària, moltes de les nostres realitzacions culturals d'avui no haurien estat possibles».

1938", es posarà a la venda el llibre XV i darrer de l'obra completa *Ritmes*, d'Agustí Esclasans. Aquest volum, elegantment imprès i enquadernat, formarà part de la "Biblioteca Sistemàtica" i es vendrà al preu de 7,50 pessetes. Als compradors de l'obra completa dels *Ritmes* (15 llibres – 1000 poemes) se'ls farà un descompte del 10 per 100 sobre el preu total de 66 pessetes», *La Publicitat*, 13-11-1938, p. 2. El llibre va quedar finalista del premi Folguera amb dos vots; *Bestiari*, de Pere Quart, va obtenir-lo amb tres vots. Segons Josep Mengual: «De Esclasans se había terminado justo antes de la ocupación el último libro de la serie *Ritmes*, el número XV, en la imprenta de Ricard Duran i Alsina, y la escasez de noticias acerca de su circulación añadida a las circunstancias que tuvo que arrostrar el autor, hace suponer que debió de venderse de tapadillo y probablemente solo entre los compradores de la más absoluta confianza». J. MENGUAL, *A dos tintas. Josep Janés, poeta y editor*; Barcelona: Debate, 2013, p. 182. Esclasans va publicar també el poema «Catalunya 1714-1936» en el volum *Poesia de guerra* (1938). Il·lustracions d'Enric Cluselles, que va publicar el Departament de Cultura. Serveis de Cultura al front. Generalitat de Catalunya.

30. AAH 91. 9. Sessió d'homenatge a Fabra, 1938. L'amic Pere Quer, professor de la Universitat de Vic, m'ha comunicat que Agustí Esclasans va participar també en l'homenatge fallit que se li va voler retre a Fabra el 1928 amb motiu dels seixanta anys, organitzat per una promotora formada per Josep Carner, Josep M. de Casacuberta, Joan Estelrich, Jaume Massó i Torrents, Lluís Nicolau d'Olwer, Carles Riba i Antoni Rovira i Virgili, que fan sortir a *La Publicitat* i a *La Nau*, a l'octubre, una crida convocant els filòlegs i els escriptors «de totes les regions de llengua catalana» a participar en un volum miscel·lani per honorar Fabra (el volum no s'arribarà a publicar fins al 1944)», J. GINEBRA, *Pompeu Fabra: vida i obra*, Barcelona: Editorial Teide, 2007, p. 22. Esclasans va decidir participar en aquest homenatge de 1928 amb un text sobre «La llengua literària», que es conserva a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Arxiu IEC. EMNum. Pompeu Fabra. 5-84/38-40. Tanmateix, el volum que es preparava el 1928 no s'ha de confondre exactament amb el que Coromines va organitzar amb motiu del setantè aniversari de Fabra. Així, en una carta del 25 de març de 1942 adreçada al mecenes Rafael Patxot, Joan Coromines assenyala: «L'any 1938 vaig organitzar a Barcelona un homenatge a En Pompeu Fabra amb motiu dels setanta anys que complia en aquesta data; havia de consistir en un volum de Miscel·lània, per al qual, a fi d'evitar el fracàs de 1928, només es van demanar col·laboracions a filòlegs professionals o a persones molt conegudes i amigues preparades per a un treball determinat que se'ls podia demanar; així s'eludia el perill d'un recull d'articles periodístics o lírics i de divagacions poc serioses», J. FERRER; J. PUJADAS (ed.), *Epistolari Joan Coromines & Francesc Cambó*, p. 95-96. Finalment, dels vint articles publicats a la *Miscel·lània Fabra*, només tres procedien «dels redactats el 1928», segons Lluís Marquet; vegeu *supra*, nota 4. En el llistat definitiu no apareix l'article suara esmentat d'Esclasans, p. 481-482.

31. Esclasans va refermar el reconeixement de l'obra de Fabra en el seu primer volum de memòries: «I, finalment, es produí un fet transcendental per al futur de la llengua catalana: la publicació per l'Institut d'Estudis Catalans, del *Diccionari ortogràfic* d'En Pompeu Fabra. La barbàrie i l'anarquia de la nostra gent "almogaveresca" rebia un cop decisiu i magistral. Jo, que he treballat sempre per la futura fundació de l'Acadèmia de Ritmologia de Catalunya, vaig saludar commogut, com a patriota i com a poeta», A. ESCLASANS, *La meua vida (1895-1920)*, Barcelona: Editorial Selecta («Biblioteca Selecta» 110), 1952, p. 245.

32. Reafirma, en aquest cas, el que altres ja havien assenyalat. Vegeu: E. GALLÉN, «Les traduccions teatrals de Pompeu Fabra», dins FABRA, *Obres Completes*, vol. 6, p. 935-936.

Per a Esclasans les traduccions d'*Espectres*, d'Ibsen, feta en col·laboració amb Joaquim Casas-Carbó, i de *La intrusa* i *Interior*, de Maeterlinck, eren «versions d'obres de teatre d'avantguarda», de les quals remarcava «l'idioma meravellosament flexible, renovat amb vacil·lacions, però d'una fixació i un bon gust expressiu ja remarcables», emprat per Fabra.

Esclasans no amaga la seva preferència pel teatre d'Ibsen, car si bé reconeix que *La intrusa* és «un raig de llum enlluernadora i renovadora de l'escena massa tradicional i rutinària» de l'època, es mostra crític amb la possible vigència del teatre de Maeterlinck:

Gairebé ens sembla impossible, a través de la nostra sensibilitat d'avui, que el públic apassionat de fi de segle barceloní s'hi hagués pogut entusiasmar. Són igual que volves grises, irisades per un raig de sol, al damunt de les aigües lentes dels canals de Bruges, d'una Bruges hiperestesiada, més morta que mai.

Altrament, assumeix com a pròpia la valoració d'Ibsen que es va estendre en l'etapa modernista:

Ibsen era un apòstol de l'individualisme, i els catalans, d'individualistes cent per cent, ho som tots. [...] Teatre de selecció, doctrines exalçadores de les *élites*, morals o intel·lectuals. Teatre anarquitzant i, per tant purificador. ¿Què té d'estrany que electrizés les multituds?

En altres paraules, la lectura global que Esclasans feia del dramaturg noruec abonava el tractament que en el temps del modernisme havia rebut de crítics com Josep Yxart o Emili Tintorer. Es tracta d'una valoració que amb matisos ha estat acollida i analitzada posteriorment amb detall pels estudiosos del modernisme, com Joan-Lluís Marfany, que considera Ibsen «el símbol del modernisme químicament pur i d'aquest art social en el qual la ideologia radical s'aliava a l'avantguarda literària».³³

Finalment, la forta personalitat reconeguda a Esclasans el duu a assenyalar l'empremta de l'ideari ibsenià en la seva adolescència, que tal vegada serveix per comprendre millor el seu capteniment social i intel·lectual:

Qui conegui o practiqui la meva doctrina sistemàtica, reconeixerà tot seguit la profunda marca que deixaren les teories, tan purificadorament anarquistes,

33. J.-L. MARFANY, «Cultura i societat en els inicis del Modernisme a Catalunya». Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1982, p. 88. En plena Guerra Civil i amb el procés revolucionari que vivia Catalunya, Ibsen va tornar a estar de moda. La col·lecció «Catalunya teatral» va publicar el 1937 *L'emic del poble*, segons la traducció de Josep M. Jordà.

d'Enric Ibsen, damunt l'argila molla de la meva adolescència, turmentada per les urpes impiadoses del sofriment i la solitud, de l'orgull i la misèria! [...]

Mestre Pompeu Fabra, filòleg nacional de Catalunya: en aquest acte d'homenatge que us tributa avui la benemèrita «Institució del Teatre», m'ha pertocat, immerescudament, com a *humil intel·lectual sistemàtic d'avui*, ofrenar-vos aquests mots d'admiració fidel a vós, *gran intel·lectual sistemàtic d'ahir*. [els destacats són meus]

L'endemà de l'ocupació franquista

Un dia abans que les tropes franquistes ocupessin la ciutat de Barcelona, Pompeu Fabra va emprendre el camí de l'exili.³⁴ A Barcelona, Esclasans va ser denunciat i empresonat el 29 d'abril de 1939. Va ser acusat de rebel·lió militar i jutjat en un sumaríssim d'urgència el 20 d'octubre d'aquell any; el 8 de novembre va ser condemnat a vint anys de presó dels trenta que li demanaven. La sentència va ser revisada i rebaixada a sis anys. Finalment, el 6 de juny de 1941 va sortir en llibertat condicional, gràcies a la intermediació del falangista Luys Santamaria.³⁵ Tant Fabra, de l'exili estant, com Esclasans, de Catalunya estant, van viure i patir amb agror les conseqüències del tràgic desenllaç de la guerra amb la implantació de la dictadura franquista i el cruel esfondrament de la «ciutat ideal» que havien ajudat a bastir. Fabra, que es va convertir en el símbol de l'exili republicà català, va morir el dia de Nadal de 1948.³⁶ Esclasans, com altres escriptors catalans no exiliats i no afectes inicialment al nou règim, es va haver de re situar i va haver d'acceptar la nova situació política per pura supervivència.³⁷ A la recerca d'una estabilitat econòmica, que havia

34. J. MANENT, *Pompeu Fabra a l'exili*. Vegeu també F. VILANOVA I VILA-ABADAL (ed.), «Una carta de Pompeu Fabra a Carles Pi i Sunyer», *Els Marges*, núm. 61, tardor 1998, p. 63-68; J. MANENT I TOMÀS, «Cartes de Pompeu Fabra a l'exili», *Ausa*, núm. 14, 2000, p. 217-236. Gairebé un mes després de l'ocupació franquista de la ciutat de Barcelona, el 22 de febrer Fabra va ser separat oficialment del seu servei a la universitat a causa de «la evidència de sus conductas perniciosas para el país», J. CLARET MIRANDA, *La repressió franquista a la universitat catalana. La Universitat de Barcelona autònoma, de la Segona República al primer franquisme*, Vic: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Eumo Editorial («Jaume Caresmar» 17), 2003, p. 170. Vegeu també, especialment, el retrat literari que va fer-li Joan Alavedra, exiliat com ells per terres de la Catalunya Nord: J. ALAVEDRA, *Personatges inoblidables*, Barcelona: Editorial Selecta («Biblioteca Selecta» 412), 1968, p. 9-21.

35. A. MANENT, *Semblances contra l'oblit*, p. 83-84.

36. En aquest sentit, vull recordar la dedicatòria de l'èlegia IX de Bierville de Riba «per a Pompeu Fabra», i el significat que adquireix: «no pas com qui la posa sota la invocació d'un nom taumatúrgic, sinó com qui l'adreça a un home que revesteix un fort valor d'identificació simbòlica i que alhora, per això mateix, és susceptible de ser considerat el referent personificat del “nucli doctrinal” del poema», MURGADES, *Escrits sobre Fabra*, p. 215.

37. Una mostra del gran canvi polític i cultural que es va produir el 1939 per a alguns escriptors l'ofereix la trajectòria d'Esclasans. El 1935, en una conversa amb Mercè Rodoreda a la revista *Clarisme*, afirmava: «Mentre ací no tinguem, o millor, mentre el nostre jovent no tingui una sòlida cultura filosòfica, és inútil de somniar en un gran desvetllament intel·lectual. Jo confio, vull confiar, que hi serà... com no hi ha tampoc en la majoria del nostre jovent un profund sentit de catalanitat; existeix, dissortadament, tot un planter d'Universitat, amb Guillem Diaz-Plaja davant, que no senten el catalanisme i als quals si cap dia ofereixen una magistratura o qualsevol càtedra a Madrid, desertaran tan tranquils...», T. MUÑOZ LLORET,

estat una constant obsessió en la seva vida, es va convertir en un escriptor bilingüe,³⁸ de manera ben significativa en els anys immediats a la sortida de la presó, i va participar en determinades plataformes culturals de caràcter local.³⁹ Va morir el 4 de desembre de 1967, com a terciari franciscà, en la més absoluta misèria i soledat.⁴⁰

Pompeu Fabra i el teatre català⁴¹

Honorable Senyor Conseller de Cultura:

Senyores i Senyors:

La benemèrita «Institució del Teatre», per mitjà del seu admirat director i estimat amic Joan Alavedra, m'ha encarregat un estudi sobre la joventut de l'il·lustre Mestre Pompeu Fabra, filòleg nacional de Catalunya, i, més concretament, sobre les traduccions d'algunes obres estrangeres que aquest ens llegà, obeint un imperatiu categòric

«Entrevistes de Mercè Rodoreda a “Clarisme” (1933-1934)», *Llengua & Literatura*, núm. 5, 1992-1993, p. 511. El 1940, cinc anys més tard, de la presó Model estant, signava com a Agustín Esclasans i agraïa a Díaz-Plaja (carta del 9 d'agost) que li hagués enviat un parell de llibres seus, perquè «me servirán perfectamente para preparar mi ensayo sobre literaturas románicas, que estoy preparando para la radio interior de la cárcel. Aunque todas mis obras están prohibidas, a causa de mi proceso y condena, y de la vil acusación de poeta “rojo-separatista” (!) que pesa sobre mí, disponga si en algo puedo servirle dentro de mi anormal y absurda situación actual», J. AMAT FUSTÉ; B. BRAVO CELA; DÍAZ-PLAJA TABOADA (ed.), *Querido amigo, estimado maestro. Cartas a Guillermo Díaz-Plaja (1929-1984)*, Barcelona: Universitat de Barcelona. Publicacions de la Universitat de Barcelona («Vidas escritas» 2), 2009, p. 73-74. Sobre Díaz-Plaja i l'Institut del Teatre dels primers anys de postguerra, vegeu: E. GALLÉN, «Guillermo Díaz-Plaja, director de l'Institut del Teatre durant el primer franquisme», *Franquisme & Transició*, núm. 3, 2015, p. 41-119. L'article sobre Díaz Plaja es pot consultar també en línia: *Dictatorship & Democracies. Journal of History and Culture*, 3, 2015 [Consulta 30 de setembre de 2018]. Per a Esclasans, un cop ja fora de la presó es tractava de començar de nou amb una actitud radical de compromís: «La primera cosa que vaig decidir fou trencar tota mena de lligams amb el meu passat. Liquidació total d'amics i d'enemics. D'aleshores endavant, per a ésser amic meu, caldria haver-me demostrat abans, no pas l'amistat envers mi, sinó l'amor envers la meua Obra.», ESCLASANS, *La meua vida (1920-1945)*, p. 158.

38. Vegeu, d'altra banda, el seu distanciament i rebuig amb determinades manifestacions de la literatura catalana de postguerra: «L'error existencialista (Una generació degenerada)», dins A. ESCLASANS, *El temps recordat (Memòries en vers) 1955-1962*, Barcelona: Biblioteca Ritmològica, 1962, p. 11-13.

39. En el petit fons Esclasans que es conserva a l'Ateneu Barcelonès hi ha els premis atorgats a poemes seus presentats en certàmens locals, com els Jocs Florals de Cornellà i de Sant Vicenç dels Horts (1948), Jocs Florals del Centre Moral de Sant Martí de Provençals (1955), i Jocs Florals de la plaça de la Llana de Barcelona (1956, 1961, 1962, 1965) Arm. 9-I-1.

40. Vegeu: L. AMIGÓ, «L'antologia d'Agustí Esclasans», dins *Semblances. Testimonis d'una cultura*, Barcelona: Columna, 1990, p. 60-62; M. ARIMANY, *Memòria de mi i de molts altres*, Barcelona: Columna, 1993, p. 328; T. ROIG I LLOP, *El meu viatge per la vida (1939-1975)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Serra d'Or» 340), 2005, p. 224; A. M[ANENT], «Agustí Esclasans (1895-1967)», *Serra d'Or*, núm. 100, gener 1968, p. 57-58. Sobre l'oblit d'Esclasans en la historiografia literària, vegeu: P. PUIGDEBALL, «Agustí Esclasans. Ni una nota a peu de pàgina», *El País, Quadern 1009* (6-1-2005), p. 4.

41. Conferència manuscrita conservada. AAH del MAE de l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona. A20-11. S'apliquen algunes modificacions al text, per tal d'adaptar-lo a la normativa ortotipogràfica actual. Se n'han conservat les característiques lèxiques i morfosintàctiques. S'hi han corregit els noms propis i els cognoms d'Esclasans en comptes d'Esclassans, i de Guanyavents en lloc de Guanyabens.

de les seves disciplines gramaticals, com a record d'uns moments agitats i flamarejats del fi de segle. Hi ha una època, més o menys llarga, en l'adolescència o en la joventut dels homes de selecció –període de *Sturm und Drang*, com diria Goethe, de tempesta i agitació, de revolta i emancipació, de trencament de límits i de flexibilització de les pròpies facultats vocacionals–, en què el literat o l'artista semblen contradir-se i desorientar-se, com si abans de fixar definitivament, i amb el màxim aplom, les petjades damunt la resta de la pròpia obra personalíssima, volguessin anul·lar per sempre, de cara al futur, els gèrmens de tota possible vel·leïtat aliena a les tasques que han de consagrar-los, des d'aquell moment, dintre l'ordre sistemàtic de la història del país que els ha vist néixer i créixer. Avui Pompeu Fabra, per a tots els catalans conscients, és això, i no res més: el filòleg nacional, el capdavanter de la nostra Renaixença literària. Són ben pocs els qui coneixen aquell moment de la seva joventut en què Mestre Fabra, impulsat per l'entusiasme dels seus joves companys, es lliurà a fer versions d'obres del teatre d'avantguarda de la seva època; més concretament, del teatre d'Enric Ibsen i de Maurice Maeterlinck. Aquest, doncs, és el tema que jo he de tractar per encàrrec de la «Institució del Teatre», en aquest acte d'homenatge a Pompeu Fabra. Ho faré tan bé com sàpiga. Perdoneu la meva poquedat, i accepteu la meva bona voluntat.

Mestre Pompeu Fabra nasqué a Barcelona, a la barriada de Gràcia, el dia 20 de febrer de l'any 1868, en una torreta de la Travessera de Dalt que feia xamfrà al carrer d'En Güell. A l'edat de cinc anys, el noi anà a viure, amb la seva família, a una altra casa de l'interior de Gràcia, i fou enviat a una escola sòrdida del carrer Major. Als set anys, traslladada la família a Barcelona, fou enviat al «Col·legi Miralles» i més tard al «Col·legi Pelfort», on cursà el batxillerat, estudiant belles lletres amb el seu professor i cunyat Bartomeu Galí, del qual rebé una sòlida preparació gramatical. Dada impreuable per a la biografia del gran filòleg català és la de que els seus estudis predilectes no foren pas les lletres, sinó les matemàtiques, per a les quals, ja des de molt petit, havia demostrat una indomitable disposició. El jove Pompeu Fabra seguí els tres cursos preparatoris de la carrera d'enginyer a la Facultat de Ciències, i més tard escollí l'especialitat d'enginyer químic a l'Escola d'Enginyers. Paral·lelament, però, s'accentuava la seva passió per als estudis lingüístics. Furgant en la petita biblioteca paternal, trobà el diccionari de Labèrnia i la gramàtica de Bofarull i Blanch; més tard estudià gramàtiques franceses, italianes, angleses; amb altres amics corferits per la mateixa vocació, Pompeu Fabra anà adquirint una prodigiosa facilitat en aquests estudis, admirablement servida pel seu do d'aprendre llengües. Com que no trobava cap gramàtica catalana que li semblés ni mitjanament satisfactòria, nasqué en ell la magnífica ambició d'escriure'n una. Treballà, investigà, es preparà heroicament. I als setze anys, quan encara tot just seguia els rudiments de la carrera d'enginyer, ja havia enllestit el seu somni daurat: la primera gramàtica de la nostra llengua moderna. Fou una naixença silenciosa i púdicament emocionada. No digué res als seus familiars. No tenia amics. No tenia, encara menys, nom ni fama. No coneixia cap editor ni mecenes que volgues-

sin patronar la publicació de la seva primera obra. Pompeu Fabra callà. I seguí estudiant la carrera d'enginyer químic, en espera de dies millors.

El jove Pompeu Fabra sentia tota mena de curiositats intel·lectuals. Al costat dels seus estudis d'enginyer i de filòleg, s'interessava profundament per les disciplines literàries i musicals del seu temps. Practicava l'excursionisme amb entusiasme. Concorria a les penyes, i es lliurava a tots els corrents de renovació que agitaven les aigües encalmades, per no dir corrompudes, del nostre caòtic i provincià fi de segle. Sabem que Pompeu Fabra, de jove, era un apassionat de tota mena de lectures. *Els Miserables* i *Nostra Dama de París*, de Victor Hugo, juntament amb el *Quintí Durward* de Walter Scott, li produïren una impressió memorable. El naturalisme, en els seus matisos fonamentals, amb Émile Zola, Gustave Flaubert i Alphonse Daudet, s'emportà, durant llarg temps, les seves preferències. Per aquella època es formà a Barcelona un grup de filharmònics joves, que s'anomenà «Els Trenta», perquè no podia excedir d'aquest nombre de socis, i que tingué per sobrenom «Els paquenyus» perquè la majoria dels seus components eren d'estatura més aviat baixa. Joan Maragall fou el secretari de l'entitat. Aquest grup d'afecionats a la bona música realitzà una magnífica campanya per implantar les teories i les obres reformadores de Richard Wagner. De la seva actuació en sortí més tard la «Societat Catalana de Concerts», que dirigí el Mestre Antoni Nicolau. Era l'època en què Santiago Rusiñol en pintura i Joan Maragall en literatura pugnaven per imposar damunt la grisor de l'esperit barceloní les noves realitzacions de l'Escola Impressionista. L'Isidre Nonell, valor magistral, catalanitzava genialment, i amb personalitat poderosíssima, la part més tradicionalment revolucionària de les teories del modernisme, damunt suports de tècnica elegantíssima i de gràcia palpitant de vida heroica. L'Amadeu Vives i en Lluís Millet fundaven l'«Orfeó Català». Pere Coromines, magnífic de força sensual i de coratge intel·lectual, pronunciava discursos, publicava assaigs, donava conferències, embolcallat amb un mantell de flames agitades per tots els vents desfermats de la rebel·lia i la misèria, de la santa imprecació i de la pura i nobilíssima indignació. La jove Barcelona intel·lectual i social fluctuava, en joc de balança, entre l'anarquisme i el catalanisme. S'anava formant un imponent front d'atac, nodrit amb la medul·la densa de les doctrines i les teories agitadores de Reclus i Nietzsche, de Schopenhauer i Gorki, de Kropotkin i Bakunin, de Tolstoi i Dostoievski, de Carducci i D'Annunzio, d'Àngel Ganivet i Joaquim Costa. Molts dels nostres joves pintors havien instal·lat un obrador col·lectiu al carrer Comtal; i a la seva escala hi havia una acadèmia en la qual Pompeu Fabra explicava, cada tarda, una classe de mecànica. Sovintejava, per tant, el susdit obrador, i no tardà gens a fer-se amic de tots ells. Fou aleshores quan es lliurà a les versions catalanes d'Ibsen i Maeterlinck.⁴²

42. Sobre la recepció de les primeres representacions de les traduccions de Fabra, vegeu: E. GALLÉN, «Les traduccions teatrals de Pompeu Fabra», dins FABRA, *Obres Completes*. vol. 6, p. 935-961.

Davant aquestes traduccions catalanes del teatre estranger d'avantguarda de l'època, ens preguntem: què es proposava Pompeu Fabra en fer-les? Jo crec, simplement, que no es proposava res, en principi. Vivia voltat de l'entusiasme flamejant, bon tros incontrolat, d'aquella tropa d'adolescents com ell, i es deixava portar per les ratxes admiratives i apassionades. Artistes i escriptors, per exemple, veien en *La intrusa*, de Maurice Maeterlinck, un raig de llum enlluernadora i renovadora de l'escena massa tradicional i rutinària. L'obreta modernista inaugurarà les «Festes Modernistes» de Sitges, feude artístic del gran Rusiñol. Traduí també *Interior*. Però la performance màxima fou la versió dels *Espectres*, d'Enric Ibsen, en col·laboració amb Joaquim Casas-Carbó. Sabem, també, que en aquells temps Pompeu Fabra sentia una profunda veneració per *Les Fleurs du Mal* de Charles Baudelaire, però no creiem que arribés a traduir-les al català. Heus ací com i per què la nostra admiració pel Mestre Fabra augmenta encara. L'art austeríssim i turmentat, medieval i dantesc, d'aquell pelegrí de l'absolut i asceta de l'infinit que fou el gran Baudelaire, poeta únic entre els màxims poetes del món, és una pedra de toc per a les sensibilitats refinades i les intel·ligències exigents. La passió per Charles Baudelaire és un dels millors timbres de glòria que eleven als nostres ulls la finor estètica del jove Pompeu Fabra. Baudelaire, a través de la versió impecable dels *Tales* al francès, menà el futur Mestre a conèixer i admirar l'obra rara, lògica i turmentada d'Edgar Allan Poe. L'esperit matemàtic de la prosa poètica devia avenir-se amb l'esperit lúcidament exacte i geomètricament pitagòric del jove gramàtic català. Quan jo traduïa, fa molts anys, els *Poems* d'Edgar Allan Poe, vaig assabentar-me que Pompeu Fabra, quan era jove, havia fet una versió catalana de l'«Ulalume». Em prengué el desig de retre homenatge al Mestre publicant la seva traducció del magnífic poema poètic al davant de les meves pobres versions, i vaig mobilitzar alguns amics per a veure si era possible d'obtenir la còpia d'aquella versió de Fabra. Malauradament, em calgué desistir, car la traducció de l'«Ulalume», d'Edgar Allan Poe, per Pompeu Fabra, no ha estat publicada mai. Més concretament: no ho serà mai. Pompeu Fabra no li donà cap importància, i aquella versió joveçana sembla que fou destruïda o perduda...

Fou en ple fi de segle que el grup literari de *L'Avenç* inicià la seva heroica tasca d'unificació i depuració del llenguatge literari català.⁴³ Ell fou qui, a les darreries del segle dinovè i començaments de l'actual, concentrà i féu actuar les personalitats més ben orientades de l'intel·lecte català modern. El grup de *L'Avenç* edità durant onze anys la revista que duia aquest nom (1882-1893), i els anys 1899 i 1900, al dintell mateix del nou segle, publicà una altra revista, *Catalònia*, que inicià ja la reforma

43. Melcior Font havia fet, uns quants anys abans, una primera aproximació històrica al grup de *L'Avenç*: «Els primers temps de *L'Avenç* (Esbós de monografia)», *Revista de Catalunya*, IV, 1926, p. 475-484; «L'obra i els homes de *L'Avenç*. L'editorial», *Revista de Catalunya*, V, 1926, p. 389-398. Vegeu les aportacions posteriors: R. PLA I ARXÉ, «*L'Avenç* (1891-1915): la modernització de la Renaixença», *Els Marges*, núm. 4, primavera 1975, p. 23-38, i el dossier dedicat per *L'Avenç*, núm. 125, abril 1989.

ortogràfica, sota el guiatge i la inspiració magistral de Pompeu Fabra. Tant en l'una com en l'altra revista el grup de *L'Avenç* enfocava els problemes literaris, estètics i polítics de cara a Europa i al futur, sense oblidar mai, però, les essències tradicionals catalanesques. El grup de *L'Avenç* inicià, poc més tard, la publicació d'una «Biblioteca Popular» –aquells petits volums de coberta vermella, que ens cabien a la butxaca–, que posaven a l'abast de tothom el llibre català, i que incorporaven a les nostres lletres modernes moltes obres mestres de la literatura universal, al costat dels grans noms de la nostra Renaixença. Cal tenir en compte que tots els joves renovadors de l'època tenien llur òrgan intel·lectual en la revista *L'Avenç*, la qual, tot i el seu caràcter eclèctic, representava una tendència ideològicament revolucionària. *L'Avenç* realitzà, amb la revista i amb la biblioteca, una obra d'airejament espiritual. «Tot el que és carrincloneria medieval, gòtic de guix, ho esmicola, a la fi de segle, el grup de *L'Avenç*» –diu molt exactament Lluís Nicolau d'Olwer, en el seu *Resum de Literatura Catalana*. –«És l'època que va donar-se el nom de “modernista”, expressant el seu desig de trencar motlles, d'importar les novetats artístiques del món, i d'acabar la desarqueologització de la Renaixença.» No hi ha espectacle més filosòfic que la contemplació del panorama periodístic d'aquest fi de segle, representatiu del combat estrenu dels impressionistes contra els pompiers. M'he passat les tardes d'unes quantes setmanes tancat a les golfes de la «Biblioteca de Catalunya», de l'«Arxiu Històric de la Ciutat», i de l'«Ateneu de Barcelona», fullejant lentament les col·leccions de les revistes literàries màximes del Renaixement literari català: *Lo Gay Saber* (1868-1882); *La Renaixensa* (1871-1898); *La Il·lustració Catalana* (1880-1893 i 1903-1917); *L'Avenç* (1882-1893); *Catalònia* (1898-1900); *Juventut* (1900-1906); *Catalunya* (1903-1905); *Empori* (1907-1908); *La Revista* (1915-1936); *Catalana* (1918-1926); *La Nova Revista* (1927-1929); *Revista de Catalunya* (1924-1938). I encara me'n deixo, i no pas sense importància. Doncs bé: fullejant aquestes col·leccions, algunes d'elles ja vetustes, ens adonem, sota una llum meridiana, de l'enorme transcendència del grup heroic de *L'Avenç* i de l'obra, rígidament sistemàtica, del Mestre Pompeu Fabra. ¿Com s'iniciaren les tasques de *L'Avenç*? Joaquim Casas-Carbó o Jaume Massó Torrents prengueren, l'any 1890, la iniciativa de fundar una editorial. El 31 de gener de l'any següent sortia el primer número de *L'Avenç*. La impremta, que duia el nom de «Estampa i Llibreria de *L'Avenç*, de Massó i Casas», era instal·lada a can Massó, carrer de la Cucurulla, núm. 9, allà mateix on deu anys abans hi havia l'antiga velografia. Al mateix temps, posaren una llibreria al núm. 21 del carrer de la Portaferriassa. La redacció era instal·lada a la rebotiga. Més tard es traslladà al núm. 4 de la Ronda de la Universitat.

El mateix any de la sortida de la revista, *L'Avenç* publicava el llibre *Ensayo de gramàtica del catalán moderno*, l'obra escrita per Pompeu Fabra quan tenia 16 anys, i que fou publicada sense cap esmena. La revelació del manuscrit, que l'autor servava en silenci, fou feta per l'Alexandre Cortada. L'objecte d'aquesta gramàtica,

segons el seu jove autor, era presentar al públic un estudi del català tal com es parlava en aquell temps.

La direcció de *L'Avenç* estava en mans d'un triumvirat compost d'en Jaume Brossa, l'Alexandre Cortada i en Pompeu Fabra, veritable dictador gramatical aquest darrer. Ja no cal dir que fou en Brossa l'encarregat de donar-li el to de revista moderna. Formaven la penya de «L'Avenç»: Raimon Casellas, Eudald Canibell [sic], Pompeu Fabra, Jaume Massó Torrents, Emili Guanyavents, Jaume Brossa, Alexandre Cortada, Santiago Rusiñol, Joan Maragall, Enric Morera, J. Roca i Cupull, Ramon Casas, Josep Soler, i d'altres que hi anaven de tant en tant. Hi havia dues penyes: una al matí, de quarts d'onze a la una, i una altra la tarda, de quarts de cinc a les vuit. En un dels seus primers articles sobre gramàtica, en Joaquim Casas-Carbó anunciava que *L'Avenç* anava a començar «la vigorosa» campanya lingüística. Els capdavanters d'aquesta campanya estrètua foren tot seguit Pompeu Fabra i Joaquim Casas-Carbó. Ultra les conferències i els articles, sobretot els de Casas-Carbó a *La Vanguardia*, *L'Avenç* obrí una secció titulada «La reforma lingüística», en la qual explicaven les reformes que anaven adoptant, i es ressenyaven les controvèrsies que cada nova reforma suscitava.

He dit que *L'Avenç*, renovat i transformat, començà a sortir l'any 1890. Cal tenir en compte, però, que Casas-Carbó i Massó Torrents havien rejuenit una publicació del mateix títol que veié la llum el dia 1r de gener del 1882. Contemplem la capçalera del primer número. Diu així: «*L'Avens* (amb *s* final). – Literari – Artístich – Científich. – Revista mensual il·lustrada. – Director: Ramon Domingo Perés. – Administració: Cucurulla, 3, llibreria. – Impremta: L. Obradors. – Sant Ramon, 4». La conjunció, lenta, entre Pompeu Fabra, Joaquim Casas-Carbó i Alexandre Cortada, tingué lloc entre els anys 1886-1890. El veritable director visible, però, fou Jaume Massó-Torrents.

L'any 1898, després de tres anys llargs de crisi i de silenci, començà la publicació de la nova revista *Catalònia*, creada per l'Alexandre Cortada, i amb la majoria dels redactors, col·laboradors, i àdhuc obrers de l'antiga impremta de *L'Avenç*. L'any 1900, ja desapareguda *Catalònia*, *L'Avenç* edità el primer dels seus volumets de coberta roja, «biblioteca popular de divulgació intel·lectual». Veieren la llum 143 títols.

L'Avenç tingué una intervenció cabdal en la gestació i l'organització del «Primer Congrés de la Llengua Catalana». En Massó Torrents i en Casas-Carbó eren de la Comissió Executiva. Pompeu Fabra, encara professor a Bilbao, fou definitivament consagrat com a filòleg i gramàtic, reformador de la llengua catalana i plasmador de la nostra expressió literària, modernitzada de cara al món.

L'obra de *L'Avenç* ha estat l'impuls i el motor en marxa de tot l'esplet editorial de la nova Catalunya. Sense la seva actuació revolucionària, moltes de les nostres realitzacions culturals d'avui no haurien estat possibles. Ella marca el punt de con-

tacte i de fusió del romanticisme florallesc i vuitcentista amb el modernisme noucentista i europeïtzador. Pere Coromines, en el seu magnífic assaig *Interpretació del Vuit-cents català*, diu això sobre l'obra heroica del grup de *L'Avenç*: «En el moviment de *L'Avenç*, les dues literatures, la popular i l'erudita, vénen a refundre's. La Catalunya provincial ha mort, i el dualisme propi dels períodes decadents i dels primers temps de tota renaixença ha vingut a desembocar en l'aiguabarreig d'una literatura única. En Joan Maragall és el poeta de tots, dels pobres i dels rics, dels savis i dels analfabets. Per això, amb la mort del provincianisme, s'extingeix definitivament l'esperit xaró, i passa a segon terme el folklorisme. La barretina va perdre la seva dignitat de símbol patriòtic, al mateix temps que es tanca, definitivament, el "Taller Embut"».

Si fullegem la col·lecció de *Catalònia*, veurem que Pompeu Fabra hi publicava les seves versions catalanes de Maurice Maeterlinck. La d'*Interior*, el mes de febrer del 1898. La de *La intrusa*, el mes de febrer de 1899. El 10 de març del 1898, Joan Maragall, a tota pàgina i amb orla, hi publicava el seu «Cant dels joves», com un programa intel·lectual i moral. A la Biblioteca Dramàtica de «L'Avenç» trobem *La intrusa* de Maeterlinck i els *Espectres* d'Ibsen, traduïts per Pompeu Fabra, fent colla amb *Els perses* i *El Prometeu encadenat*, d'Èsquil, versió d'Artur Masriera, *Els sepulcres blancs* de Jaume Brossa, la *Ifigènia a Tàurida* de Goethe, versió de Joan Maragall, i el *Fructidor* i el *Foc-Follet* d'Ignasi Iglésias. La llista dels col·laboradors de la jove revista d'avantguarda resulta realment impressionant: Gabriel Alomar, Jaume Brossa, Joaquim Casas-Carbó, Alexandre Cortada, Pompeu Gener, Joan Pérez-Jorba, Raimon Casellas, Emili Guanyavents, Ignasi Iglésias, Joan Maragall, Jaume Massó Torrents, Miquel dels Sants Oliver, Santiago Rusiñol i Jacint Verdaguer. ¡Admirable falanx de combat, plana major de l'intel·lecte català, modern, actiu, que ja voldrien per a elles les nostres publicacions literàries actuals, tan riques en pretensions i tan pobres en realitzacions!

El mes de setembre del 1893, la colla de *L'Avenç* anomenada «dels modernistes», convertida en batalló sagrat del «Cau Ferrat», organitzà una primera festa a Sitges, de la qual fou l'ànima Santiago Rusiñol, secundat per Raimon Casellas. La festa es celebrà al teatre «El Prado Suburense». S'hi representà *La intrusa*, de Maurice Maeterlinck, traduïda per Pompeu Fabra, i amb en Rusiñol i en Casellas fent d'actors. S'hi executaren, amb èxit esclatant, una sonata d'Enric Morera i un quintet de César Franck. Avui, rellegides a quaranta-cinc anys de distància, les dues obretes de Maeterlinck —aquest «Shakespeare neurastènic», com li deia el gran crític Joan Sardà—, ens fan ja l'efecte d'unes delicades, per bé que boïoses i tenebroses, estampes d'època. Gairebé ens sembla impossible, a través de la nostra sensibilitat d'avui, que el públic apassionat del fi de segle barceloní s'hi hagués pogut entusiasmar. Són igual que volves grises, irisades per un raig de sol, al damunt de les aigües lentes dels canals de Bruges, d'una Bruges hiperestesiada, més morta que mai. La versió

catalana del jove Pompeu Fabra és d'una rara perfecció. L'idioma és meravellosament flexible, renovat amb vacil·lacions, però d'una fixació i un bon gust expressiu ja remarcables. Com en el cas dels *Espectres*, d'Ibsen, si reeditéssim aquests dos quadres de guinyol, entre místic i neuròtic, ben poca cosa ens caldria modificar gramaticalment. Per a dades sobre aquesta mena de teatre, que aleshores era, enlluernadorament, de la més extremada avantguarda, cal rellegir Josep Yxart, en un dels seus intel·ligents volums de l'*Art Escènic*,⁴⁴ i Joan Sardà, *Obras escogidas*, en «Els drames de Maurice Maeterlinck».⁴⁵ L'autor de *La intrusa* i de *L'Interior* autoritzà el traductor, Pompeu Fabra, amb una carta que deia així: «Monsieur: C'est de bien grand-cœur, et en vous remerciant de l'honneur que vous voulez bien me faire, que je vous autorise à traduire *L'intruse* pour *L'Avenç*. Je joins à cette autorisation tous mes vœux pour l'issue de la lutte que vous avez entreprise, heureux de me trouver un instant avec vous du côté de la témérité et de l'indépendance». Com a dada complementària, per tal de retrobar tot l'inefable perfum d'època d'aquestes festes heroïques de l'art renovador del fi de segle barceloní, us aconsellem que fullegeu el volum commemoratiu de la «Festa Modernista de Cau Ferrat». – Certamen literari celebrat a Sitges el 4 de novembre del 1894. – Tipografia de *L'Avenç* – Ronda de la Universitat, 4.- 1895». – Hi ha versos i proses de Guillem A. Tell i Lafont, J. M^a. Jordà, Josep Aladern, Raimon Casellas Dou, Josep Yxart, Manuel Rocamora, Josep Puig i Cadafalch, Jean Richepin, Josep Pin i Soler, Pompeu Gener, Narcís Oller, Joan Maragall, Denis Puig, Frederic Rahola i M. Font i Torné. Com a remarca curiosa, el «discurs-pròleg» va signat per Jaume Rusiñol, en català, que aleshores encara no es deia Santiago, en castellà, com signà sempre més tard.

L'any 1896, la penya de *L'Avenç* fundà el «Teatre Independent». El debut tingué lloc el 16 d'abril, i es representà per primera vegada en llengua catalana, al «Teatre Olimpo», el drama de família en tres actes, d'Enric Ibsen, *Espectres*, traduït per Pompeu Fabra i Joaquim Casas-Carbó, amb el següent repartiment: Senyora Alving, Maria Costa; Regina, Elvira Fremont-Verdier; Oswald, Ignasi Iglésias; Pastor Manders, Jaume Brossa; Jaume Engstrand, Miquel Sirvent. La versió catalana, en publicar-se, l'any 1910, a la col·lecció de *L'Avenç*, portava una nota frontal que deia: «El títol de l'original és *Gengangere*. La paraula francesa *Revenants* tradueix molt bé el títol noruec. Nosaltres, a manca d'una paraula que correspongui exactament a la noruega *Gengangere*, l'hem traduïda per *Espectres*, que és la que els italians han adoptat (*Spettri*). El títol anglès *Ghosts* tampoc tradueix amb prou fidelitat el mot noruec. La present traducció ha estat feta tenint a la vista, ultra l'original, les

44. Vegeu *El arte escénico en España*, vol. 1, Barcelona: Imprenta de La Vanguardia, p. 248-263, especialment.

45. Vegeu J. SARDÀ, *Obras escogidas. Serie castellana*, 1, Barcelona: Librería de Francisco Puig y Alfonso, 1914, p. 335-341, especialment.

excel·lents traduccions anglesa de Mr. William Archer i franceses de M. Prozor i de M. Rodolphe Darzens. Per aquesta primera i única representació s'encarregà a en Brossa el paper d'Osvald, a en Fabra el de Pastor Manders, i a l'Iglésias el d'Engstrand. Després, però, per consell del metge, que creia que la morbositat del personatge podia agreujar la feble salut d'en Brossa, es modificà el repartiment. L'Iglésias féu d'Osvald. La representació anà molt bé. Abans de començar, Pere Coromines donà una conferència trepidant, que electritzà els joves espectadors. És famosa encara la caracterització que es féu l'Ignasi Iglésias per a la representació. La figura física de l'Iglésias era ideal, com a alçada, per al personatge. Però tirava a bru de cara, i portava barba negra. Ell descobrí la manera d'empal·lidir-se, i es tenyí cabells i barba amb polsina d'or. Pompeu Gener fou qui l'arranjà per sortir a escena. Ramon Casas, foll d'admiració, volia pintar-lo vestit d'Osvald. Però l'endemà l'Ignasi Iglésias sortí al carrer completament afaitat de barba i cabell. La seva testa de futur immortal semblava una bola de billar...

Quan els *Espectres* eren a mitja representació, la policia entrà al teatre, passà pel passadís central, i pujà a l'escenari. Demanaren el president, i se'ls respongué que no en tenien. Demanaren el permís, i no pogueren mostrar-lo. Malgrat això, la policia permeté que s'acabés la representació dels *Espectres*, i amb ella la temporada. El dilluns de la setmana següent, Pere Coromines fou empresonat a Montjuïc. S'esqueia la insurrecció de Cuba, i suposaren que la inauguració del «Teatre Independent» era un pretext per a repartir proclames o prendre acords. Jaume Brossa fugí a París, d'on fou expulsat, i es traslladà a Londres, restant allunyat per sempre de la colla de *L'Avenç*. Pompeu Fabra, més tard, fou nomenat professor de l'Escola d'Enginyers de Bilbao. La dispersió de la penya de *L'Avenç* fou general.

Com a crítica, més o menys pintoresca, que suposàvem representativa de la manera de pensar de l'home del carrer, hem volgut fullejar les pàgines del *Diario de Barcelona*, el sesudo «Brusi», l'oracle moral i intel·lectual dels nostres pares. I en efecte: en el núm. del 17 d'abril del 1896, pàgina 4.626, hem trobat la recensió anònima següent: «Anoche tuvo lugar, en el Teatro Olimpo, la primera función del "Teatre Independent" constituido por un grupo de jóvenes modernistas. Jóvenes eran también los que constituían la concurrencia en casi toda su totalidad, concurrencia bastante numerosa, que ocupaba palcos y butacas. La obra escogida para esta primera sesión fue la más célebre de Ibsen, *Gengangere* (*Espectros*), traducida al catalán por Pompeu Fabra y Joaquín Casas-Carbó. Los organizadores pretendían presentar al dramaturgo noruego en su verdadero carácter, y por lo tanto de una manera bastante diferente de como nos lo dio a conocer un eminente actor italiano que pecó por exceso de meridionalismo. Creemos que los aficionados que representaron anoche *Espectros* consiguieron satisfacer esta pretensión; pero también estamos convencidos de que el arte del intérprete es un factor importante para el goce estético en las representaciones dramáticas, y que, aunque habiendo más propiedad en la ejecución

que del drama noruego se hizo en el Olimpo, muchos de los espectadores, hasta algunos de los más modernistas, habrían preferido verlo representado otra vez por Novelli. Y esto que la señora Costa y los señores Iglesias y Sirvent, en el primer acto y en la primera mitad del segundo, estuvieron sumamente discretos y verdaderos. Antes de la representación dio una conferencia sobre su obra el Sr. Pedro Corominas. Ambas fueron escuchadas con gran atención, con un silencio de “iniciados”, por la multitud de jóvenes que llenaba el Olimpo».

D'entre tots els pobles de raça llatina, potser en cap altre l'obra, tan austera i agra, d'Enric Ibsen, no ha estat tan admirada i ben compresa com a Catalunya. Hi ha entre ell i nosaltres una estranya, però evidentíssima, afinitat de temperament. Ibsen era un apòstol de l'individualisme, i els catalans, d'individualistes cent per cent, ho som tots. Jo he cercat, pacientment, a través de totes les seves obres, algun paràgraf que pogués servir-me per a fixar el seu sistema moral. Crec que el trobaríem en aquests mots del prefaci de la seva obra *Catalina*: «Jo em proposo fer veure el contrast entre la nostra força i els nostres desitjos, entre la voluntat i la possibilitat, entre la tragicomèdia de la humanitat i la tragicomèdia de l'individu». I afegeix encara: «La cosa que manca al món no són figures, sinó caràcters». Teatre de selecció, doctrines exalçadores de les *élites*, morals o intel·lectuals. Teatre anarquitzant, i per tant purificador. ¿Què té d'estrany que electrifiqués les multituds? Joan Maragall, en el seu noble article «Alrededor de un drama», comenta l'obra *Un enemigo del poble*. —Qui forma les majories: els intel·ligents o els imbècils? —deia l'actor. I això havia arrencat un aplaudiment de les galeries.

Enric Ibsen era fill de pare danès i de mare noruega; filla aquesta, al seu torn, d'una alemanya, i néta d'una escocesa. I el dramaturg cercava en aquesta ascendència tan complexa el secret de la seva naturalesa múltiple i de les contradiccions que descobria en ella, fent extensiva aquesta investigació psicològica a tots els altres individus. Per a Ibsen, la humanitat no marxa, ni progressa, ni existeixen més que nues minories formades pels herois, pels homes d'excepció, pels «sobrehumans», pels que es subleven i trenquen tota mena de lligams. Quan no poden trencar-los, aquests éssers nobles, sobrehumans, s'anul·len en el sofriment, i la humanitat perd la major part de les seves energies, car els obliga a sucumbir o aïllar-se. Aquesta doctrina prometeica, digna realment d'una tragèdia d'Èsquil, o d'un plafó dantesco pintat per Miquel Àngel, és la idea fonamental de tota la dramaturgia d'Ibsen. L'individu és la cèl·lula social. Cal, per tant, en obsequi a una futura societat perfecta, fabricar individus forts de cos i d'ànima. Cal tornar superior cada home, per tal que la societat sigui pura i forta, i perquè la humanitat camini endavant. Conèixer d'antuvi, i desenvolupar després, la pròpia vocació, és la gran tasca de l'home sol, que és l'home fort. Ibsen exigeix personalitats completes, que tinguin el valor d'ésser allò que realment són, i fins a les darreres conseqüències. Diu Brand: «Fraccions d'éssers humans són els homes. Tots aquests membres dispersos haurien de ressuscitar en un

nou Adam, jove i fort». Voldria veure l'home, complet i total, en lluita amb la societat disgregadora i afeblidora. L'única religió lògicament possible, segons Ibsen, és el retorn a la naturalesa per l'Esperit. Vol una síntesi de l'ànima humana alliberada i dels instints purificats. Ella ostentarà la nostra pròpia bellesa moral, dintre de la nostra individual autonomia de consciència. La naturalesa ha d'ésser corregida per l'educació, que és obra dels segles. Ibsen, però, creu que aquesta educació progressiva no és l'obra de la societat, sinó dels homes escollits que viuen tan lluny com poden d'ella, i que s'esforcen per dirigir-la des del fons de llur torre de vori noblement intel·lectual. Qui conegui o practiqui la meua doctrina sistemàtica, reconeixerà tot seguit la profunda marca que deixaren les teories, tan purificadorament anarquistes, d'Enric Ibsen, damunt l'argila molla de la meua adolescència, turmentada per les urpes impiadoses del sofriment i la solitud, de l'orgull i la misèria!

Enric Ibsen escrigué drames romàntics i drames filosòfics, cultivà el naturalisme, i acabà debatent-se tràgicament entre les xarxes d'un simbolisme sintètic. Més que no pas un revolucionari, era un evolucionista; desenganyat del món cruel, i dels homes encara més cruels que el món, creia, però, en aquell fons innat de puresa que salva l'ésser més o menys conscient, i que és com el rastre lluminós de la destra de Déu damunt la matèria patidora. Sense ésser precisament un drama de tesi —deia Pompeu Gener comentant l'estrena—, els *Espectres* d'Ibsen defensen una causa tan noble com la de la bona procreació, per mitjà de les condicions adequades i de l'amor en les unions sexuals. Presenta en escena els resultats desastrosos d'una d'aquestes nefastes unions legals, registrades estúpidament per l'Estat i beneïdes hipòcritament per l'Església, però exemptes d'amor i de condicions de vida; resultats terribles, que s'agreugen amb el mirament del «què diran», de les convencions socials i de les preocupacions públiques. El drama *Espectres* fou representat a Barcelona, d'antuvi, pel gran actor italià Ermete Novelli. Després fou representat pel grup de *L'Avenç* («Teatre Independent») a la «Sala Olimpo», en la traducció de Fabra i Casas-Carbó. Més tard, fou representat pel grup del «Teatre Íntim», d'Adrià Gual, instal·lat al «Teatre Líric». La conferència que Pere Coromines llegí, com a pròleg, el dia de l'estrena pel grup *L'Avenç*, portava per títol «L'obra d'Enric Ibsen», i formava un manuscrit d'onze pàgines i mitja, que encara existeix, i que ha servit per a reimprimir-lo al davant de la versió d'homenatge.⁴⁶ Ara podreu delectar-vos amb l'aflamada, vigorosa i revoltadament ibseniana prosa magnífica del magnífic Pere Coromines de l'any 1896.⁴⁷

46. El Ms. 4829/2 dipositat a la Biblioteca Nacional de Catalunya conté les últimes galerades ja esmenades d'*Espectres*. El text d'Ibsen va precedir d'una «Notícia preliminar» (7-16) i de la conferència de Coromines (17-29).

47. Sobre el muntatge d'*Espectres* a càrrec del Teatre Independent, vegeu especialment P. COROMINES, *Diaris i records de Pere Coromines. Els anys de joventut i el procés de Montjuïc*, ed. a cura de Max Cahner i Joan Coromines, Barcelona: Curial («La mata de jonc» 3) 1974, p. 24-46.

Mestre Pompeu Fabra, filòleg nacional de Catalunya: en aquest acte d'homenatge que us tributa avui la benemèrita «Institució del Teatre», m'ha pertocat, immerescudament, com a humil intel·lectual sistemàtic d'avui, ofrenar-vos aquests mots d'admiració fidel, a vós, gran intel·lectual sistemàtic d'ahir. Accepteu la reedició d'aquells *Espectres* joveçans, per vós traduïts, tan pulcrament, que ben poca cosa ha calgut retocar per a posar-lo al to gramatical d'avui, segons normes per vós mateix establertes, i que per nosaltres són lleis. Accepteu, Mestre Fabra, en nom de les joventuts d'avui, aquesta edició d'homenatge d'aquella versió dels *Espectres*, amb pròleg de Pere Coromines, que marcà una fita inoblidable en el camí ascendent de les joventuts d'ahir. Mestre Fabra: jo només sabia expressar-vos tota l'emoció d'aquest bell homenatge amb dos mots ben nobles: fidelitat i agraïment... Per molts anys, Mestre Fabra!

A. Esclasans

ANNEXOS

1. Carta de Joan Alavedra a Pompeu Fabra⁴⁸

Sr. Pompeu Fabra
Present.

Distingit amic,

Fa dies que us vull veure personalment però no trobo l'ocasió.

Dispenseu-me, doncs, que us digui per escrit el que us hauria dit de paraula i atorgueu-li la mateixa consideració d'una entrevista.

No volem coaccionar-vos més fent-vos parlar a l'acte d'homenatge que us preparem. Sense que haguem quedat convençuts per les vostres raons, les acceptem respectuosament, perquè el menys que podem fer es complaure-us en els vostres desitjos. Per tant hem conjuminat un altre programa que no baixarà gens de to i categoria i ens creiem que serà digne de vos, sense que vos hi tingueu la participació que de primer us havíem assenyalat. Ja ens veurem i us ho explicaré.

Ara el que cal és un petit esforç de part vostra, que suposo que no ens negareu. Després d'haver transigit nosaltres, espero que vós ens correspondeu accedint al prec nostre. Es tracta de tenir ben aviat l'exemplar d'*Espectres* amb les vostres correccions. Això ens corre molta pressa. Penseu amb les dificultats en què avui es troben les imprentes, i que disposem de molt poc temps per fer l'edició homenatge que preparem.

Ens fareu el favor d'atendre'ns? Seria possible encara que impliqui un esforç, tenir aquest exemplar a fi del mes actual?

Amic Fabra, hauria de fer tots els possibles perquè fos així.

Us ho agrairia profundament el vostre amic.

48. Segons l'ordre de datació, publiquem les còpies mecanografiades i sense signar de les cartes de Joan Alavedra a Pompeu Fabra, Agustí Esclasans i Guanyavents (annexos 1, 2, 4, 6 i 8), i les respostes manuscrites i signades d'Agustí Esclasans (annexos 3, 7 i 9) i Antoni Rovira i Virgili (annex 5). Es conserven a l'AAH del MAE de l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona. A 20-11 i A 91-9. Sessió d'homenatge a Fabra, 1938.

2. Carta de Joan Alavedra a Agustí Esclasans

Sr. Agustí Esclasans⁴⁹
Ciutat 11 d'Agost del 1938

Benvolgut amic:

La nostra Institució es proposa celebrar un acte de participació a l'homenatge a Pompeu Fabra. Consistirà en la publicació d'una nova edició de la traducció d'*Espectres* i una sessió pública que tindrà lloc a la nostra sala d'actes.

El programa que hem fet per aquesta sessió està format per un discurs vostre, un d'Antoni Rovira i Virgili i un de Carles Riba. Hi prendrà part a més el conseller de Cultura que presidirà la sessió.

Els tres discursos esmentats haurien de versar sobre la significació i la ulterior transcendència política del grup de L'Avenç; sobre la tasca de Fabra per a la ordenació ortogràfica i la depuració de l'idioma i sobre el treball de Fabra com a traductor d'Ibsen i de Maeterlinck.

Com veieu a base d'aquest plan vós us hauríeu d'encarregar del tema tercer. No voldria que fos una cosa massa llarga, perquè a l'acte hi prendran part tres oradors, per bé que podríeu estendre-us com ho creguéssiu necessari a la clara i completa exposició del tema. Si us fos més còmode podríeu portar-ho escrit i llegir-ho. Això serà cap a les darreries d'octubre.

Tinc la seguretats que no us desplaçarà contribuir d'aquesta manera a la glorificació del nostre mestre i amic. A més seria per a nosaltres un gran honor contar per aquest acte amb el concurs del vostre nom prestigiós.

Espero, doncs, que ens fareu aquest favor i que per tant, rebré aviat una carta vostra dient que accepteu.

El treball que us demanem serà retribuit.

Us dona les gràcies des d'ara i us saluda atentament el vostre afectíssim amic.

49. La còpia d'aquesta carta de Joan Alavedra va ser enviada amb el mateix contingut també a Carles Riba i Antoni Rovira i Virgili.

3. Resposta d'Agustí Esclasans a Joan Alavedra⁵⁰

AJUNTAMENT DE BARCELONA

Bon amic Joan Alavedra:

Moltíssimes gràcies per la vostra carta.

Accepto, amb molt de gust, la vostra invitació per a prendre part en l'acte d'homenatge a Pompeu Fabra que organitza la «Institució del Teatre» per al mes d'octubre.

Faré un estudi de les versions d'Ibsen i Maeterlinck per Mestre Fabra, tal com desitgeu, i les estudiaré en relació amb l'ambient literari del fi de segle barceloní. Farà bonic.

Únicament us demano que em fixeu la llargada del meu assaig. Una quartilla meva, llegida per mi davant el micròfon, dura exactament un minut. Per tant, si em dieu quants minuts convé que duri el parlament, sabré exactament la llargada que ha de tenir el meu escrit.

Un altre petit detall, amic Alavedra: la meua salut, que mai no ha estat famosa, ha declinat lamentablement, fins a fer-se precària, durant aquests darrers mesos, a causa de les privacions i patiments morals i físics d'aquests dies de guerra maleïda que patim. El metge, doncs, m'ha prohibit en absolut sortir de nits. L'acte, podria ésser, per exemple, a les cinc o les sis d'una tarda de diumenge? Perdoneu que us expliqui això, però si fos de nit no podria venir a llegir l'assaig jo mateix. En canvi, si fos a la tarda, sí. I em faria una gran il·lusió el fer-ho al costat dels bons amics A. Rovira i Virgili, Carles Riba i C. Pi i Sunyer.

Repeteixo, Alavedra benvolgut, el meu agraïment.

Disposeu del vostre afm.

Esclasans

17-8 . 38

Si no us voleu molestar escrivint-me la resposta sobre la llargada, podríeu telefonar-me qualsevol migdia, a l'Ajuntament. Cal demanar al núm. 13194, i quan respongui demanar el núm. 212, interior, que es el de la Secretaria Particular de l'Alcaldia, i jo us respondré. Gràcies!

50. Li envia també una targeta amb el nom «A. Esclasans», en què escriu la seva adreça personal, carrer Enric Granados, 125, 3r, 2^a, i aquesta nota. «Els matins, de 9 a 2, a la Secretaria Particular de l'Alcaldia. Les tardes, de 4 a 7, a l'Ateneu de Barcelona».

4. Resposta de Joan Alavedra a Agustí Esclasans

Benvolgut amic Esclasans:

Rebuda la vostra carta. Moltes gràcies per l'honor que ens heu fet acceptant el nostre encàrrec. No esperava menys de la vostra gentilesa.

Amb l'anticipació deguda us avisaré el dia de la sessió. Serà un dia de feina, però a la tarda. Hora propícia per a la vostra presència personal, de la qual no podem prescindir de cap manera.

En consonància amb l'ordre de la sessió el vostre treball pot durar de 15 a 20 minuts, però de totes maneres feu-lo de les dimensions que el vostre pensament exigeixi, perquè a fi de comptes això és la cosa més important.

Us saluda afectuosament el vostre amic.

5. Resposta d'Antoni Rovira i Virgili a Joan Alavedra

PARLAMENT DE CATALUNYA EL DIPUTAT PER TARRAGONA

Barcelona, 28-8-1938

Sr. J. Alavedra.

Present.

Benvolgut amic: contestant la vostra lletra de dies enrere, em plau de dir-vos que prendré part, tal com vós em demaneu, en l'acte d'homenatge a Pompeu Fabra, que ha de celebrar-se a darrers del vinent mes d'octubre. Això serà per a mi un motiu de satisfacció, i us agraeixo ben cordialment que em doneu aquesta avinentesa d'associar-me públicament a la glorificació, tan merescuda, de Pompeu Fabra, mestre i amic.

Us estreny la mà afectuosament el vostre amic i company,

A. Rovira i Virgili

6. Carta de Joan Alavedra a Emili Guanyavents

**Sr. Emili Guanyavents
Present**

Distingit senyor i admirat mestre:

La nostra Institució està preparant un acte a honor del nostre estimat amic Pompeu Fabra, en ocasió de l'homenatge que li ha estat dedicat.

El nostre acte consistirà en una sessió en la qual hi parlaran Rovira i Virgili, Carles Riba i Agustí Esclasans, sota la presidència del conseller de Cultura senyor Pi i Sunyer.

Hauríem volgut que els dissertants haguessin estat els homes de l'època de la intimitat de Fabra, com vostè, Massó i Torrents, Casas Carbó o Pere Coromines. Però no ens hem atrevit a demanar l'esforç d'una cooperació personal a les personalitats que avui deuen sentir la fadiga d'una llarga vida de treball intens i meritori, que és la noble executòria de cada un d'ells.

Amb tot, ens costa molt prescindir del nom prestigiós de vostè. La seva magnífica obra de poeta honoraria considerablement la sessió, si hi pogués ésser representada per una de les seves creacions.

Recordo que en ocasió d'un homenatge, íntimament relacionat amb aquest, el que es va dedicar als editors de «L'Avenç» en ocasió d'haver arribat al volum 100 de la «Biblioteca Popular», una poesia vostra va constituir la nota més delicada i més sentida.

Ja que els anys i el treball no han marçit gens la seva inspiració, ens podria fer, ara, uns versos dedicats a Fabra per a ésser llegits en l'acte acadèmic i oficial que nosaltres celebrarem?

Tinc la plena convicció de que podrà complaure aquesta demanda i confio que ens farà el favor d'atendre-la. Es tracta d'una aportació a la merescuda glorificació del nostre amic, que vostè estarà content de realitzar. A més amb ella contribuirà d'una manera poderosa a la major importància de la sessió.

Serà llegida pel professor de les nostres classes de Declamació l'eminent actor Enric Giménez.

Li agrairia que es prenguéssis la molèstia de contestar-me, i confiat en una solució satisfactòria n'hi dono anticipadament les gràcies.

Disposi del seu admirador.

7. Carta d'Agustí Esclasans a Joan Alavedra ⁵¹

Amic Joan Alavedra:

Us adjunto el meu assaig sobre Pompeu Fabra, que m'encarregàreu per a ésser llegit en l'acte d'homenatge que li retrà la vostra «Institució del Teatre». Celebraria que us agradés.

Han sortit 30 quartilles. Llegit, durarà uns 25 minuts.

Com que no en tinc còpia (és l'original escrit directament) us prego que el llegiu i el guardeu. Ja me'l tornareu quan ens veurem, el mateix dia de l'homenatge, abans de l'acte.

Maneu i disposeu sempre del vostre afm.

Esclasans 8-10-18

51. Vegeu AAH del MAE de l'Institut del Teatre de Barcelona. A-20-11. «Pompeu Fabra per Agustí Esclasans».

8. Carta de Joan Alavedra a Agustí Esclasans, Carles Riba i Antoni Rovira i Virgili

Barcelona 8 novembre 1938.

Benvolgut amic:

Acabats tots els treballs preparatoris de la sessió que ha d'ésser dedicada a Pompeu Fabra, hem decidit que aquesta tingui lloc el dia 24 d'aquest mes a les cinc de la tarda. En conseqüència us prego que en prengueu nota. Us agrairia, a més, que ens trametéssiu tot seguit el tema de la vostra participació a l'acte per tal de posar-lo a la invitació. Per a imprimir-la no ens manca més que aquest detall i per això em permeto insistir perquè us prengueu la molèstia de trametre'l ben ràpidament.

Us saluda el vostre afm. amic.

Sr. Carles Riba.

“Agustí Esclasans.

“Antoni Rovira i Virgili.

9. Resposta d'Agustí Esclasans a Joan Alavedra⁵²

Amic Alavedra:

He rebut la vostra lletra d'ahir, en resposta a la qual m'apresso a dir-vos que el tema de la meva participació en l'acte de l'homenatge a Pompeu Fabra, que organitza la «Institució del Teatre» per al dia 24, a les cinc de la tarda, és el següent: «Pompeu Fabra i el teatre català».

Us prego que guardeu el meu assaig, i ja me'l donareu el mateix dia, abans de l'acte, per a llegir-lo en ell i tornar-vos-el després, car no en tinc còpia.

Gràcies, i disposeu del vostre amic.

Esclasans 9-11-18

52. Vegeu *supra*, nota 46.